

Tarjáni Attila Imre ezredes:

NAGYHATALMI STRATÉGIÁK AZ UKRAJNAI HÁBORÚ TÜKRÉBEN

DOI: 10.35926/HSZ.2024.5.9

ÖSSZEFOGLALÓ: Az orosz–ukrán háború nyilvánvalóan hatással van a nagyhatalmi stratégiákra, valamint a világrend alakulására. A világpolitikában tapasztalható átrendeződés a téma tudományos kutatói mellett a szélesebb szakmai közvéleményt is gondolkodásra készíti. Jelen írás szerzője a tanulmányában alapvetően az Amerikai Egyesült Államok, a NATO, valamint Oroszország stratégiájának változását elemzi és értékeli, de foglalkozik Kína szerepével, valamint érinti az Északi-sarkvidék, Afrika és a világűr kérdéskörét is.

KULCSSZAVAK: NATO, Ukrajna, Oroszország, Kína, Afrika, Északi-sarkvidék, űr

A SZERZŐRŐL:

Tarjáni Attila Imre ezredes, MH Gróf Andrássy Gyula Katonai Képviselő Hivatala, katonai képviselőhelyettes

BEVEZETÉS

Mióta 2022. február 24-én megindult az orosz–ukrán háború, a Nyugat és a NATO által adott válaszlépések mentén próbáljuk megérteni a Nyugat lehetséges gondolkodásmódját és reakcióját. Ezek ugyan alakítják a biztonsági környezet egy részét, mégsem lehet teljes spektrumú stratégiaként értelmezni azokat, hiszen hiányában vannak azon összefüggéseknek, amelyekből valóban átfogó és kalkulált stratégiává válnak. Amikor a jelenleg zajló folyamatokat elemezzük, szeretnénk megérteni a színpalak mögötti gondolkodásmódot, amely egyfajta vezérelv alapján meghatározza a követendő irányokat az országok vagy a Szövetség részére.

A zajló folyamatokat nem feltétlenül az orosz–ukrán háború kezdetétől célszerű elemezni, hiszen az odáig vezető keretkörülmények is meghatározó jelentőséggel bírnak. A NATO az eredeti koncepciója szerint a megalapításától kezdve arra hivatott, hogy a kollektív védelmi funkciója mellett egyfajta elrettentő erőt demonstráljon azáltal, hogy a tagállamok konszenzusos döntések és folyamatos konzultációk alapján létrehoznak egy politikai-katonai szövetséget. Az a nagyszabású terv azonban, hogy Európát egy biztonsági közösséggé alakítsák, gyakorlatilag az ukrajnai háború megindulásával tévútnak bizonyult; az eredeti elképzelés végső kimenetelét még nehéz prognosztizálni.

A második világháború végéig a hatalom homogén jellegű volt, amelyben a katonai, a gazdasági és a politikai erők kiegészítették, vagy legalábbis feltételezték egymást. Mostanra azonban ez a homogenitás már nem létezik, és látszólag az alkotóelemek nem feltételei egymásnak. Ezt bizonyítja, hogy Szaúd-Arábia gazdasági hatalommá válhatott jelentősebb katonai erő nélkül, vagy Oroszország katonai nagyhatalom lehetett jelentősebb gazdasági erő nélkül.¹

¹ Kissinger 2002, 14.

A kizárólag egy hatalmi erőben uralt dominancia azonban csupán a potenciált jelentette, és ha nem párosult hozzá szándék is, akkor az adott ország képességeit nem volt szükség-szerű fenyegetésként értelmezni. Hiába vált katonai nagyhatalommá Oroszország az elmúlt évtizedekben, ez önmagában még nem jelentette volna bármely konfliktus kirobbantásának szükség-szerűségét, hiszen egy modern háború megvívása az összes hatalmi eszköz (diplomácia, gazdaság, katonai erő és információ) együttes alkalmazását igényli. Természetesen magának a Nyugatnak is változott a percepciója a hidegháború után, és a hatalmi erő bármelyik összetevőjének hiányát egyfajta fékként és ellensúlyként azonosította bármilyen lehetséges konfliktus tekintetében.

Az orosz–ukrán háború kitörése óta a Nyugatra jellemző stratégiai irányelvek kezdenek elválni egymástól. A NATO fő stratégiáját a háború kirobbanása óta az ukrán ellenállás támogatása és a saját, szövetségi védelmi képességének fokozása vezérlik, mivel ezekben vizionálja a biztonság garanciáját. Konfliktus azonban nem csupán Ukrajnában zajlik, és a világrend befolyásolói más hadszíntereken is kihívások elé állítják a jelenlegi hatalmi dominanciával rendelkező Amerikai Egyesült Államokat. Ezáltal a NATO stratégiájának támogatása mellett az Amerikai Egyesült Államok figyelmének fókuszja megoszlik Kína, Afrika, az Északi-sarkvidék és az ürtevékenységek között, hiszen hiábavaló lenne Oroszország meggyengítése, ha a jövőben Amerika elveszítené a versenyfutást a többi hadszíntéren.

A modern világrendben az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusa nem csupán külpolitikai taktikai lépésekre ad felhatalmazást, hanem kivetett szankciók tömegével igyekszik nemzetközi magatartási formákat befolyásolni azáltal, hogy saját normarendszerét próbálja ráerőltetni másokra.² Ebben a helyzetben Európa lépéshátrányban van, hiszen erőforrása-inak java részét a NATO-stratégia megvalósítása emészti fel, és ezáltal hátránnyal indul a világrend esetleges átrendeződése során kialakuló helykeresésben.

IGAZSÁGTALANSÁGOK, SÉRELMEK ÉS IGAZSÁGOS HÁBORÚK

A nukleáris korszak alapvetően megváltoztatta a nagyhatalmak egymáshoz fűződő viszonyát, amelyben egyfajta visszatartó erőt demonstrált. A nukleáris korszak előtt a háborúk javarészt területi viták vagy nyersanyagbirtoklási vágy miatt alakultak ki, és nem zárták ki a hódítás lehetőségét, mivel ezzel az állam befolyásolását erősítették. A modern korban azonban a terület fizikai birtoklása elvesztette a jelentőségét, mivel a technológiai fejlődés nagyobb mértékben befolyásolja a hatalom jellegét. Erre kiváló példa Szingapúr, amelynek nyersanyagforrása kizárólag a szellemi tőkére korlátozódik, mégis nagyobb az egy főre jutó nemzeti össztermék értéke, mint más sokkal kedvezőbb fizikai vagy nyersanyag-tényező-ekkel rendelkező országokban.³

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a jelenkor háborúi nem irányulhatnak területszerzésre, vagy legalábbis befolyásolási övezet uralására. Ellenben kijelenthető, hogy a modern korban a területi viták sokkal inkább történelmi identitás (vagy sérelem), esetleg gazdasági érdek érvényesítése miatt alakulhatnak ki – a metódus talán hasonló, de a politikai érdek sokkal összetettebb. Globalista világunkban kialakult a nagyhatalmak gazdasági érdekeltsége; minden olyan befolyást vagy tevékenységet, amely a *status quo* megváltoztatására irányul, azaz veszélyezteti a gazdasági stabilitást, a nagyhatalmak fenyegetésként értékelnek.

² Uo. 17.

³ Uo. 14.

Napjaink biztonsági környezetében felmerül a kérdés: mikor és kinek van joga erőszakra, valamint hogy beszélhetünk-e igazságos háborúról. Amikor arról elmélkedünk, hogy létezik-e igazságos háború, akkor a mai normáknak megfelelően az a válasz merül fel bennünk, hogy kizárólag a honvédő háborúk lehetnek azok, amelyekben az ország szuverenitását és az állampolgárok életét fenyegető erőkkel szemben megengedett a hadviselés. Ha azonban úgy tesszük fel a kérdést, hogy létezik-e igazságos béke vagy igazságos világrend, akkor a problémát más szűrőkön és normákon át szükséges vizsgálni.

A kialakult status quo és az érvényben lévő nemzetközi szerződések alapján elutasítjuk az olyan országok térnyerését, amelyek ezt a rendet felül akarják írni. Ugyanakkor az az út, ahogyan az emberiség eljutott a mai világrendig, nem volt igazságos mindenkire nézve, és magában hordozza a leendő konfliktusok magját. Amikor területi vitákról beszélünk, akkor az esetek nagy többségében az „igazság” szempontjából meghatározó kiindulási, viszonyítási pont megjelölése okozza a feszültséget. Ilyen példa lehet a Krim-félsziget, vagy akár Izrael területe, Hegyi-Karabah, Koszovó és a Száhel-öv országai.

A gazdasági berendezkedés vizsgálata tekintetében megállapítható, hogy a hidegháború végén aratott nyugati győzelem önelégültséget okozott, ami a későbbiekben globális triumfalizmusba fordult. Ebben a felfogásban az amerikai politikai, társadalmi és gazdasági rendszer győzedelmeskedett, és vált követendő példává az egész világ számára.⁴ De nem minden országban lehetett az amerikai modellt megvalósítani, és a világ élesen eltérő mintázata jött létre, amely egyáltalán nem igazságos; a jólét teljesen más jelleget mutat a centrum, a félperiféria és a periféria országaiban. A világrendszer-elmélet teoretikusai szerint a periférián lévő országokból – amelyek általában nem demokratikus kormányral, viszont sok nyersanyaggal és olcsó munkaerővel rendelkeznek – nyersanyaggal és olcsó munkaerővel látják el a centrum fejlett iparát, azaz azokat az országokat, amelyek demokratikus berendezkedéssel és magas jóléttel rendelkeznek.⁵ Mivel a jóléti társadalmak alapvető érdeke, hogy a jólét fennmaradjon, így a periférián lévő országok helyzete nem változik, és a lehetséges pozitív transzformációjuk jelentős kockázatot hordoz a centrum országaira nézve.

A felgyorsult információáramlás következményeként az egy adott térségben hozott döntésekkel hatást gyakorlunk akár más földrészen fekvő régiókra vagy államokra is. Ebben a globalizációs jellegben a jólét eloszlása aszimmetrikus, amelyben a lemaradó térségek nem tudnak felzárkózni, ami folyamatos konfliktuslehetőségeként fenyegetést jelent a globális biztonságra.⁶

Az ilyen jellegű területi vagy gazdasági igazságtalanságok a jelenlegi világrendben a diplomácia, az információ vagy a gazdaság eszközeivel nem igazán megváltoztathatók, ezáltal bonyolult kérdés az, hogy mit veszünk igazságos háborúnak, amikor valamelyik ország a *status quo* megváltoztatására törekszik.

A társadalomfejlődés sem biztos, hogy elérte a Fukuyama által megfogalmazott „történelem végét”, mivel a világ gazdasági berendezkedése folyamatos kihívás elé állítja a társadalmi berendezéseket is. A gazdasági globalizmus nem helyettesíti a szükséges világrendet sem, hiszen a gazdaság eltérő sikere zavart fog kelteni a társadalmak között. A nemzetállam, amely a politikai felelősségre vonás mércéje marad, a világ sok részén újjászerveződik, miközben vagy etnikai összetevőkre bomlik, vagy beolvad nagyobb területi csoportosulásokba.⁷

⁴ Uo. 196.

⁵ Baylis et al. 2021, 200–201.

⁶ Kissinger 2002, 14.

⁷ Uo. 20.

A szuverenitás védelme egy nagyhatalom – vagy centrumban lévő ország – szemszögéből nézve jelenthet minden olyan külső tényezőt, amelynek a megváltozása a jelenlegi gazdasági vagy társadalmi berendezkedését veszélyezteti. A katonai fenyegetések egy része is a gazdasági együttműködések és a kereskedelmi útvonalak lehetséges korlátozásával kapcsolatos, és alakítja az államok biztonságérzetét.

Ugyanakkor nemcsak az igazságos háború elmélete kerül kihívás elé, hanem a *ius in bello*, azaz az etikus hadviselés szabályrendszere is. A hadszíntereken jelentősen elterjedt drónalkalmazás, illetve a kritikus infrastruktúrák pusztítása alapjaiban rendíti meg ezeket a szabályokat, annak számos vonatkozásában. Sem a civil-katonai megkülönböztetés, sem a szükséges mértékű erő bevetésének, sem a fenyegetést nem jelentőkkel szembeni bánásmód alapelvét nem érvényesítik az alkalmazók.

Emellett a nem állami szereplők részvétele a konfliktusban is nehezíti a háború igazságosságának eldöntését és szokásjogi szabályozását. Ilyenre példa, amikor az orosz–ukrán háború első napjaiban Irpin város elvesztette internetkapcsolatát, miután az oroszok rakéta-csapást mértek 24 bázisállomásra. Két nappal később Elon Musk SpaceX vállalata Starlink-terminálokat küldött a városba a kapcsolat helyreállítása érdekében. Kis idő múlva már tízezer Starlink-terminál volt Ukrajnában, amelyeket nem csupán a lakosság, hanem az ukrán hadsereg is használt saját céljaira. Jogosan merül fel a kérdés, hogy ha egy állam kereskedelmi műholdakat használ katonai célpontok elleni csapás felderítésére vagy irányítására, akkor a vállalat műholdrendszere fegyvernek tekinthető-e, valamint sérti-e az érvényben lévő világűrszerződést.⁸

Függetlenül attól, hogy egy adott helyzetben vagy konfliktusban ki rendelkezik az objektív vagy a szubjektív igazsággal, az államok stratégiája napjainkig követi Thuküdidész igazságát, miszerint minden hatalom végül a saját félelme, a becsülete és a nemzeti érdeke alapján cselekszik.⁹ Ez a hármasság, amely az államot vezérli, saját mércéjében tekinthető igazságosnak, viszont a nemzetközi jog alapján és erkölcsi megfontolásból mások számára teljesen igazságtalannak.

NATO ÉS UKRAJNA, A STRATÉGIÁK KERESZTEZŐDÉSE

Az orosz–ukrán háború kitörése óta az ukrán stratégiában megfogalmazott kívánt végállapot három fő pontra fókuszál. Ezek a szuverén területek visszaszerzése, az ország újjáépítése a nyugati normák integrálásával és Oroszország elszámoltatása a háborús bűneivel.¹⁰ Ez egy ambiciózus kívánt végállapota Ukrajnának, de a NATO számára szövetségi szempontból nem lehet elégséges, mivel elengedhetetlen a végállapotot regionális szinten is megfogalmazni, azaz szerepelnie kell benne az Oroszország állapotára vonatkozó leírásnak is. Hiszen, ha túlságosan a győzelemre koncentrálsz egy háborúban, akkor nem leszel képes profitálni a békéből, és szinte biztos, hogy egy olyan béke fog köttetni, amely elveti a magját a következő konfliktusnak.¹¹

⁸ Marshall 2024, 104.

⁹ Devereaux 2019.

¹⁰ Jensen–Hoffman 2024.

¹¹ Hart 1967, 151.

Egy átfogó stratégiában elemezni szükséges, hogy milyen következményei lehetnek egy esetleges ukrán győzelemnek, mivel egy nukleáris hatalom összeomlása globális katasztrófa következményeivel járhat, illetve egy ilyen eshetőségben a regionális hatalmi vákuumot más nagyhatalom fogja kitölteni.

A NATO-stratégiában Ukrajna támogatása a végső győzelemig szerepel, mivel Oroszországot tekinti a Szövetség az első számú fenyegetésnek, illetve a háború a NATO-országok közvetlen szomszédságában zajlik. Vitathatatlan, hogy ebben a stratégiában van egy erős morális jelleg is, amely üzenettel bír a világnak, hogy a 21. században nem elfogadható egyetlen ország szuverenitásának megsértése sem. Mégis, amikor Azerbajdzsán megszállta Hegyi-Karabah területét,¹² a Szövetség nem alkalmazott hasonló eljárást annak ellenére, hogy a megtámadott ország szomszédos a NATO-tag Törökországgal, illetve a NATO-partner Grúziával.

Az a NATO-stratégia, amely egyrészt szövetségi kollektív stratégia, másrésztől magában foglalja a NATO-tagállamok önálló tevékenységét is az ukrán támogatásokra vonatkozóan, alapjaiban átirta a jövő konfliktusainak lehetséges dinamikáját, ezzel egy újfajta biztonsági dilemmát hozott létre. Ebben az új dilemmában már nehezen lesz kalkulálható, hogy a nagyhatalmak hogyan fognak reagálni egy esetleges új konfliktusra, és mennyire fogják átlépni direkt vagy indirekt támogatásaikkal az eddig feltételezett „vörös vonalakat”. A háború kitörése óta a beérkezett és a megígért segélyek mértéke elérte a 276,6 milliárd eurót a Kiel Institute honlapja alapján.¹³ A támogatások magukban foglalják a szignifikáns mennyiségű katonai eszközök átadását is, ami azért számít egyedinek, mert más korábbi konfliktusban nem volt ilyen léptékű képességadományozás más országnak, főleg, hogy számos esetben az adományozó saját védelmi képességének csökkenése terhére tette volna azt. A NATO stratégiai célja az orosz fenyegetés Ukrajnában való leépítése, ezzel garantálva a Szövetség biztonságát.

A folyamatosan növekvő nyugati támogatások Ukrajnának egyfajta önmagába visszatérő erőszakspirált okoznak, amelynek keretében ahogyan nő az ukrán ellenállási képesség a beérkező eszközök vagy képesség függvényében, úgy növekszik az orosz pusztítás mértéke. Ez valahol egy kalkulálható reakció a háborúk jellegében, hiszen hiába a *ius in bello* szabályozás, amely próbálta a két kimerítő és embertelen világháború után mederben tartani az erőszak jellegét, a háború is ugyanolyan evolúción ment keresztül, mint a társadalom vagy a gazdaság fejlődése. Azáltal, hogy a modern világrendben a háború már nagyobb téttel rendelkezik, a háborúba lépésről döntő agresszor elfogadja annak magasabb kockázatát is, és hajlandó a kívánt végállapotért akár számos erkölcsi normát vagy vörös vonalat is átlépni. Ez Oroszország esetében sem történt másképpen.

Bár Oroszország számos esetben figyelmeztette a Nyugatot, hogy az átlépi a vörös vonalat, a döntéshozók nem láttak érdemi változást Oroszország viselkedésében, ezért egyre merészebb döntéseket hoztak. Oroszországnak korábban nem volt érdeke egy esetleges globális eszkaláció, mivel annak globális következményei nehezen kalkulálhatók, és könnyen olyan helyzetet teremthetnek, amely mindkét félnek hátrányos. Úgy tűnik azonban, hogy a Nyugat 2024 júniusában meghozott döntése – vagyis engedélyezte Ukrajnának, hogy az átadott fegyverekkel Oroszország mélységében támadjanak célpontokat – már valóban átlépte az oroszok vörös vonalát.¹⁴

¹² Faragó 2023.

¹³ IFW 2024.

¹⁴ Ukrajna elkezdte használni... 2024.

A probléma egy része abból adódik, hogy a nyugati elemzők a vörös vonal eszköztárához a nukleáris fegyverek bevetéséhez mérik, ami valóban nem kizárt, de kevésbé esélyes. Az orosz vörös vonal sokkal inkább a globális biztonság teljes körű megzavarását jelentheti, amikor olyan jellegű képességekkel fog felszerelni szélsőséges csoportokat, hogy azok képessé válhatnak jelentős csapásmérésre nyugati erők ellen. Ilyen jellegű forgatókönyv lehet a húsz lázadók modern hajók elleni rakétákkal történő ellátása, ami képessé teheti őket akár amerikai hadihajók és a globális szerepet játszó kereskedelmi hajók elleni sikerebb támadásokra is. Természetesen egy ilyen korszerű fegyverrendszer alkalmazásához a szükséges kiképzés időbe telik, de az afrikai hadszíntéren elhíresült Afrika Hadtest képes áthidalni az akadályt részükre.

STRATÉGIÁK, ÉRDEKEK

Az Amerikai Egyesült Államok alapvető stratégiáját az elnöki adminisztrációhoz kötött Nemzetbiztonsági Stratégiában rögzítik. Itt éles választóvonalat húzhatunk a Trump- és a Biden-adminisztráció között. Igaz, hogy a háború Biden elnöksége alatt tört ki, de az alapvető biztonsági percepció is különböző hozzáállást tükröz a két elnökség esetében. A 2017-es Trump-féle nemzetbiztonsági stratégia megnevezi ellenségének Oroszországot, Kínát, Iránt, Észak-Koreát és a terrorszervezeteket. Egyértelműen megfogalmazza, hogy a fegyveres erők feladata elrettenteni, vagy adott esetben legyőzni ellenségeit, indirekten kitérve arra, hogy képesnek kell lenniük egy időben egy azonos hatalommal harcolni, a másikat pedig elrettenteni. A 2022-es nemzetbiztonsági stratégia már óvatosabban fogalmaz, az elrettentésben mindösszesen Oroszországot, Kínát és az „egyéb államokat” említi. Oroszországot jelenlegi biztonsági kihívásnak írja le, és csak Kínára mondja ki, hogy nem csupán a potenciával, de a szándékkal is rendelkezik a világrend megváltoztatására. Ebből a jelentős különbségből három alapvető konzekvenciát lehet levonni. Az első, hogy valószínűleg a Trump-adminisztráció idején még az Amerikai Egyesült Államok sem feltételezte, hogy valóban kialakul fegyveres konfliktus bármelyik megnevezett ellenséggel, mert az elrettentés jellege azt megakadályozza. A második pedig, hogy egy ténylegesen kialakult konfliktus esetén Amerika nem lenne képes valóban egy adott hadszíntérrel való foglalkozás mellett egy másik nagyhatalom elrettentésére. A harmadik pedig, hogy a kihívások, amelyek a jövő világrendjét veszélyeztetik, túlmutatnak a jelenlegi konfliktusok jellegén.

Emellett Oroszország háborúja Ukrajnában rávilágított más jellegű kihívásokra is, amelyek a nyugati világ kötött reagálóképességeit és stratégiai hibáit hozták előtérbe, ami közelebb hozta egymáshoz Iránt, Kínát, Észak–Koreát és Oroszországot.

Oroszország relatív előnye, hogy a kívánt végállapot és a rendelkezésre álló források mellett fenntartja a rugalmasságot a stratégiában. Nyugati sémákban nehezen megállapítható, hogy mikor és milyen célokat próbál Oroszország megvalósítani, amelyben a siker jellege határozza meg a következő lépés lehetőségét, a kudarc pedig egyszerűen más irányba tereli az erő kifejtéseket. Oroszország előnye javarészt a döntéshozatali struktúrából ered, amely intézménytelenített, és nem kell foglalkoznia szövetséges aggodalmakkal.¹⁵ A jelenlegi elemzések alapján Kína és Oroszország növelni fogja a katonai együttműködést Iránnal az

¹⁵ Kofman 2019.

elkövetkező három évben. Irán mostanában csatlakozott a BRICS-országokhoz és a Sanghaji Együtműködési Szervezethez.¹⁶

Kína, Oroszország és Irán együttműködése több szempont alapján is számunkra kedvező jelleget mutat. Egyrésztől közös érdekük az Amerikai Egyesült Államok által meghatározott világrend megbontása, amelyet a kínai „egy övezet, egy út kezdeményezés”, orosz részről pedig a Primakov-doktrína jelent, amely arra törekszik, hogy az Amerikai Egyesült Államok több nagyhatalom által legyen korlátozva. Másrésztől pedig, amíg Amerika legnagyobb aggodalommal elsősorban a három ország együttműködésének inkább a katonai vonatkozásaira fókuszál, addig annak a gazdasági jellege sem elhanyagolható. Az orosz–ukrán háború következményeként Oroszország megújította kereskedelmi kapcsolatait, és létrehozta az észak–déli kereskedelmi útvonalat, amely keretén belül működik a teherszállítás Oroszország, Közép-Ázsia és India között. Végül, de nem utolsósorban, a három ország együttműködése előnyös a saját biztonsági kihívásaik percepciójában, hiszen tisztában vannak azzal, hogy a nyugati világ nem vagy csak korlátozottan lenne képes egy időben több konfliktusra reagálni. Az együttműködés egyik jelentős eredménye, hogy Irán már nem függ az amerikai globális navigációtól, és hozzáférese van a kínai BeiDou műholdas rendszerhez, illetve erőteljesen dolgoznak a kínai BeiDou- és az orosz Glonaszsz-rendszerek integrációján.¹⁷

Az orosz stratégia más perspektívában is megkongatja a vészharangot, mégpedig a hadigazdaságra történő átállás fontosságában és kihívásaiban. Azt, hogy valóban hogyan teljesít az orosz gazdaság, nehéz megállapítani. A Nemzetközi Valutaalap 2,6%-os GDP-bővülést vár 2024-ben az orosz gazdaságban, viszont maga a háború okozza a növekedést, hiszen a GDP több mint 8%-át költik hadi jellegű kiadásokra. Ezáltal a hosszú távon megtérülő befektetések helyett a hadiipari termelés okozta belső fogyasztás pörgeti az orosz gazdaságot.¹⁸

Oroszország már régebb óta tudatosan készíti elő a stratégiáját arra az eshetőségre, ha elkerülhetlenné válna egy fegyveres konfliktus. Az orosz nemzetbiztonsági stratégiákban 2015 óta a gazdaság, az egészségügy és a társadalmi rend köre csoportosul a biztonság mérhető jellege. Az orosz megközelítésben a rossz egészségügy kihát a sorozható állomány létszámára, a társadalmi bizonytalanság és a gazdasági nehézségek pedig meggyengíthetik a védelmi kiadásokat.¹⁹ Bármilyen is lesz az orosz gazdaság jövője, egy dolog biztos: Oroszország képes volt átállni hadigazdaságra és alárendelni nemzeti érdekeit egy háború megvívására. Erre nem biztos, hogy a nyugati demokratikus országok a globalizált gazdasági rendszerrel képesek lennének, vagy legalábbis nehezen kalkulálható társadalmi támogatottsággal.

Ugyanakkor Oroszország stratégiája sem tud teljes spektrumban erőforrást dedikálni azokra a területekre, amelyek meghatározzák a jövő világrend formálásáért folyó versenyt. Ezek a területek az Északi-sarkvidékért, az űrért és az afrikai nyersanyagokért zajló küzdelem. Az orosz–ukrán konfliktus kirobbanása előtt általánosságban kijelenthető volt, hogy Oroszország nemcsak versenyképes, hanem a sarkvidéken és az afrikai hadszíntéren gyakorlatilag helyzeti előnyben volt.

¹⁶ Winter et al. 2024.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Trencsényi 2024.

¹⁹ Galeotti 2016.

AZ ŰR MINT AZ EGYEDURALKODÓ DOMINANCIA LEHETŐSÉGE

A világűr stratégiai jelentőséggel bír. Nem csupán a lehetséges kitermelhető nyersanyagok tekintetében, hanem annak katonai vonatkozásában is. Napjaink katonai műveletei szinte elképzelhetetlenek a világűrbe telepített eszközök támogatása nélkül. Emellett a jövő esetleges fejlesztései olyan katonai támadóképességeket képesek létrehozni az űrből, hogy könnyen kialakulhat bármelyik fejlesztésben lemaradó nemzet Clausewitz által megfogalmazott „védekezésésképtelensége”. Számos szakértő egyetért abban, hogy az űrben kialakítható katonai dominancia más hadszíntéren elérhető dominanciával nem kompenzálható.

Putyin a hatalomra kerülése után kiemelt programként kezelte a Glonassz műholdas rendszer helyreállítását, és elérte, hogy a rendszer 2011-re már huszonnégy működő műholdból álljon, ami elegendő a teljes lefedettséghez.²⁰ Ugyanakkor az Oroszország ellen a háború miatt bevezetett embargók kiterjednek a félvezetőkre, lézerekre, érzékelőkre és navigációs berendezésekre, amelyek egyik célja az orosz űrprogram gyengítése. Ennek eredményeként az űrversenyben jelentősen érzékelteti hatását az orosz–ukrán háború, mivel a védelmi költségek jelentős része az ukrán hadszíntéren elvesztett képességek pótlására megy, illetve az embargók miatt a szükséges technológiaberendezések korlátozottan állnak Oroszország rendelkezésére. Ennek eredményeként a 2022. év eseményei alapján Oroszország a közeljövőben a távoli űr felfedezése helyett valószínűleg a lehetséges katonai alkalmazásokra fog koncentrálni.²¹

Ebben a hátrányos helyzetben Moszkva beszüntette a rakétahajtóművek eladását Washington részére, illetve Németországgal a közös kutatásokat a nemzetközi űrállomáson. Továbbá Oroszország leállította az Európai Űrügynökség ExoMars programjának támogatását, amelyben orosz hordozórakéták vitték volna az űrszondát a Marsra. A legnagyobb vesztese azonban mindennek az orosz Roszkoszmosz volt, mivel a teljes orosz űrprogram hanyatlásnak indult.²²

Az orosz–amerikai kapcsolatok az űrkutatás terén a háború kitörése előtt pozitívak voltak. Többek között a mai napig működő nemzetközi űrállomás, amely számos kísérletnek ad otthont, közös erőfeszítésekkel működött. Mára azonban ez az együttműködés az űr tekintetében bonyolulttá vált. A nemzetközi űrállomás irányítása fölött Oroszország, a létfenntartó rendszerek működtetése fölött pedig az Amerikai Egyesült Államok rendelkezik.²³ Ez egyfajta kényszerházasságnak tekinthető, de nem jelenti azt, hogy nincs meg a szándék, hogy bármilyen tekintetben az egyik fél megpróbálja szándékosan akadályozni a másikat.

Az amerikai nemzetbiztonsági stratégia kiemelten kezeli a világűr fontosságát. Igaz, a megfogalmazott céljai javarészt az emberiség érdekeit kívánják szolgálni azáltal, hogy új gazdasági lehetőségeket, új technológiafejlesztéseket és a klímaváltozást megfigyelő rendszerek fejlesztését tűzte ki célul.²⁴ Ebben a kontextusban vitatható, hogy ezek a fejlesztések a globális vagy az amerikai jólétet és világrendet hivatottak-e szolgálni. Mindazonáltal az egyre növekvő orosz és kínai katonai fejlesztések a világűrben jelentősen aggasztják az Amerikai Egyesült Államokat, holott az orosz–ukrán háborúra alkalmazott nyugati stratégiákra adott válaszok kimerítik Oroszország világűrre alkalmazható képességeit. Természetesen tény, hogy Oroszország a jelenlegi helyzetében hajlandó felülírni a nemzetközi megállapodásokban elfogadott magatartását, a jelenlegi képességeivel pedig képes

²⁰ Marshall 2024, 186.

²¹ Uo. 180.

²² Uo. 180–181.

²³ Uo. 179.

²⁴ National Security Strategy 2022.

műhold elleni tevékenységre, de az űrversenyben hosszú távon nem tudna belőle jelentősen profitálni további fejlesztések nélkül.

AZ ÚJ ÍGÉRET FÖLDJE: AZ ÉSZAKI-SARKVIDÉK

„Hangsúlyozni szeretném az *északi* tengeri út fontosságát, mely egy olyan nemzetközi szállítási artéria, mely alternatívája a hagyományos kereskedelmi útvonalaknak” – mondta Vlagyimir Putyin.²⁵ Az Északi-sarkvidékért folytatott versengés legfontosabb okai a katonai biztonság, az ott található energiahordozók és ásványkincsek, a szállítási útvonalak ellenőrzése, valamint az élelmezésbiztonság. Nyersanyag tekintetében bizonyos becslések szerint az Északi-sarkvidék a világ kőolajkészletének 13%-át rejtheti, valamint a felmelegedés hatásaként legalább 47 ezer milliárd köbméter földgáz válhat elérhetővé. A szállítási útvonalak tekintetében pedig 2045–2060 környékén lehetséges, hogy jégtörő hajókra sem lesz szükség a Jeges-tengeren történő szállításokhoz.²⁶

Az ukrajnai háború egyik korai áldozata az Észak-sarkvidéki Tanács volt, amelynek a tagjai – Oroszországon kívül – felfüggesztették tevékenységüket.²⁷ A háború miatt kivetett szankciók, amelyek nyugati technológiák vagy szoftverek exportját érintik Oroszország részére, éreztetik hatásukat a Jamal-projekt és a sarkvidéki LNG–2 gázvezeték megépítésénél.²⁸ Ettől függetlenül az orosz fél hatalmas költségeket ölt az infrastruktúrába, beleértve a kikötőket és a nukleáris meghajtású jégtörő hajók építését is.²⁹

Katonai szempontból az orosz sarkvidéki katonai aktivitások a Barents-tengeren és a Grönlandi-tengeren jelentenek közvetlen fenyegetést az amerikai nemzeti érdekek számára. Innen az oroszok képesek lennének támadást indítani akár amerikai terület, akár hajók vagy az Atlanti-óceánt keresztező kommunikációs vonalak ellen, ezáltal a NATO részére is fenyegetést jelentenek.³⁰

Az amerikai haderő 2018 óta szervezi az *Arctic Edge* elnevezésű gyakorlatait Alaszka északi részén, amelyek fókuszában azoknak a képességeknek a beazonosítása van, amelyek a sarkvidéki körülményekhez szükségesek. A szerzett tapasztalatok alapján adta ki a Pentagon a 2021-es északi-sarkvidéki katonai stratégiáját, amely meghatározza a szükséges felszereléseket és gyakorlatokat a zord időjárásban folytatott hadviselésre. A stratégia végrehajtására dedikált forrásigény meghaladja a 102 millió dollárt, amelyből legalább 45 millió dollárt szükséges speciális felszerelésekre fordítani.³¹

A nemzetközi jog bonyolult szabályai miatt nincs egyetértés a sarkvidéki országok között, hogy kinek meddig terjed a fennhatósága a régióban.³² Az Amerikai Egyesült Államok 2022-ben adta ki az Északi-sarkvidékre vonatkozó elnöki stratégiáját, amelyben négy erőki-fejtést fogalmaz meg. Az első a biztonság, melynek keretén belül elrettent mind az államok, mind a szövetségesek elleni minden fenyegetést megfelelő képesség fejlesztésével, viszont a szükségtelen lehetséges eszkaláció elkerülésével. A második erőki-fejtés a klímaváltozás és

²⁵ Bán 2021.

²⁶ Scheffer 2022.

²⁷ Greenwood–Lou 2022.

²⁸ Uo.

²⁹ Bán 2021.

³⁰ Auerswald 2021.

³¹ Scheffer 2022.

³² Uo.

a környezetvédelem terén történik, amelynek keretében az alaszakai területek felkészítése fog megtörténni a várható extrém változásokra. A harmadik a fenntartható gazdasági fejlődés, amely szintén az alaszakai területek fejlesztésére és az életszínvonal fenntartására fókuszál. A negyedik erőkiéjtés pedig a nemzetközi együttműködésekert érinti, és a sarkvidéki területekre vonatkozóan igyekszik fenntartani a nemzetközi jogot, szabályokat és normákat.³³

Kína ugyan nem része az Észak-sarkvidéki Tanácsnak, viszont 2013 óta hivatalos megfigyelő státuszban van. Kína részéről az Északi-sarkvidék iránti érdeklődés folyamatosan növekszik, hiszen gazdasági jellegű hozadéka mind nyersanyag, mind új kereskedelmi útvonalak tekintetében megkérdőjelezhetetlen, ennek révén adta ki az új Sarkvidéki Selyemút megvalósulására szóló stratégiai koncepcióját (Polar White Paper). A kínai befektetések az orosz sarkvidéki tevékenységben főleg az északi tengeri útvonalakra fókuszálnak, ehhez Kína aláírt egy megállapodást Oroszországgal egy mélytengeri kikötő létesítésére Arhangelszk térségében, amely kijárat a Fehér-tengerre. Bár a projekt még mindig tervezési fázisban van, ez a kikötő szolgálja a Kínai Óceán Szállítási Ügynökség részére a sarkvidék irányába.³⁴

Kína figyelemmel kíséri az eseményeket az orosz–ukrán háborúban, és próbálja felmérni a lehetőségeit a sarkvidéki fejlesztések irányában. Kína nagybani érdeke lenne, ha folytatni tudná az oroszokkal az együttműködést a sarkvidéki fejlesztésekben, még ha tisztában is van vele, hogy Oroszország nem preferálja a kínai befolyás erősödését.³⁵ Jelenleg azonban mindkét félnek szüksége van a másikkra, mivel Oroszország rendelkezik olyan, a sarkvidéki extrém körülményekhez szükséges különleges felszerelésekkel, egységekkel és tapasztalattal, amelyekkel más nemzet még nem, vagy csak korlátozottan.

AFRIKA

Az Amerikai Egyesült Államok szempontjából a szaharai régió kritikus fontosságú, mivel itt található a Föld leggyorsabban növekvő lakossága, a legnagyobb szabad kereskedelmi terület, a legváltozatosabb ökoszisztéma és az egyik legnagyobb regionális szavazóbázis az ENSZ-ben. A 2022-ben kiadott amerikai Afrika-stratégia a társadalmi nyíltságban, a demokrácia megvalósításában, a járványügyi és a gazdasági segítségnyújtásban, valamint a klíma megőrzésében és a fenntartható energiaellátásban vizionálta a kontinens fenntartható és amerikai érdekeknek megfelelő jövőjét.³⁶ Az amerikai értékeket érvényesítő „puha” stratégia nem képes azonban felülkerekedni az orosz és a kínai térnyerésen, ezáltal az afrikai hadszíntéren jelentős változás az amerikai és az EU-kezdemenyezések ellenére sem igazán várható.

Az orosz Afrika Hadtest egyszerű ajánlattal képes teret hódítani Afrikában, amelyben olcsó fegyvereket és a rezsimek védelmét kínálja, és ennek keretében az elmúlt időszakban együttműködési megállapodások tömkelegét írta alá különböző afrikai kormányokkal. Igaz, némi változás történt a vezetés és a profitelosztás jellegében a Wagner-csoport felszámolásával, de az Afrika Hadtest feladata alapvetően nem változott. A felszínes gyarmatellenes ideológia háttérében a cél egyszerűen a nyersanyag kitermelése. Azoktól a rezsimektől, amelyek nem tudnak fizetni, az oroszok örömmel fogadják el a fizetséget bányászati jogok formájában. Amíg Jevgenyij

³³ National Strategy for the Arctic Region 2022.

³⁴ Greenwood–Lou 2022.

³⁵ Uo.

³⁶ U.S. Strategy toward Sub-Saharan Africa... 2022.

Prigozsин vezette a Wagner-csoportot, addig a profitjának jelentős része Prigozsint gazdagította, az államosított Afrika Hadtest viszont már kizárólag állami profitot termel.³⁷

Az orosz–ukrán háború előtt az afrikai fegyvereladások nemzetközi részét Oroszország vezette, többet adott el, mint Kína és az Amerikai Egyesült Államok együttesen. A Wagner-csoport megjelenése előtt is voltak már orosz fegyverüzletek a térségben, hiszen korábban Angola, Egyiptom, Szudán és Algéria kiemelt felvásárló piacnak számított, viszont mióta Oroszország rájött, hogy a fegyverszállítás nagyobb diplomáciai siker, mint a pénzügyi befektetés, azóta érdekltségét kiterjesztette a Szahara és a Száhel-öv térségére is.³⁸

Amíg az oroszok fegyverrel, addig Kína kölcsönökkel terjeszti ki befolyásolási övezetét Afrikában. 2021 novemberében került sor a nyolcadik Afrika–Kína-fórumra, amelynek végkimeneteként a 2035 Vision for China–Africa Cooperation nevű stratégiai megállapodás született a két fél között. A kínai befektetések javarészt olyan kölcsönök és támogatások formájában érkeznek, amelyek Afrika természeti erőforrásait, valamint a kereskedelmet elősegítő közlekedési és energia-infrastruktúrát célozzák meg. Emellett a Kínában jelentkező munkaerőhiány miatt Kína kiszervezheti ellátási láncának gyártási szakaszát az olcsó afrikai munkaerőre alapozva. A kínai kölcsönök Afrika nagy léptékű eladósodásához vezetnek, amelynek jelei már mutatkoznak Etiópiában, Kenyában, Ugandában és Zambiában is. A visszafizethetetlen kölcsönökkel Kína politikai befolyása alá tudja vonni a kontinenst.³⁹

Az afrikai hadszíntér, ahol az erőforrások és a nyersanyagok kizsákmányolása zajlik, kulcsfontosságú szerepet tölt be a globális biztonság alakulásában. Ebben a versenyhelyzetben a nyugati stratégiák nem hatékonyak, ellenben jelentős térnyerés lehetőségét biztosították Kína és Oroszország részére. A két ország által itt szerzett jövedelmek képesek jelentősen növelni a védelmi jellegű befektetéseiket, illetve stratégiai háttérbázisként szolgálhatnak egy esetleges újabb konfliktus esetén.

ÖSSZEGZÉS

A nukleáris korszak előtt az államok akkor döntöttek háború lehetőségéről, ha a kompromisszum vagy a vereség következményeit rosszabbnak vélték, mint a háborúval járó egyéb következményeket. A nukleáris háború lehetősége azonban önmagában meghaladja mind a kompromisszum, mind a vereség bármilyen következményét.⁴⁰ A nukleáris korszak egy adott fejezete lezárult a hidegháború befejeztével, viszont a fenyegetés nem múlt el, csak átalakult. Az államok a gazdasági és a kereskedelmi alapberendezkedésük elleni fenyegetéseket – legyen az direkt vagy indirekt – zéróösszegű játszmaként értékelik, amelyben kevés helye van a kompromisszumnak, és a vereség gondolata abszolút elfogadhatatlan. Ezáltal a háborúra való hajlam és a biztonsági percepció is ennek megfelelően változik. A sarkvidékért, az űrért és az Afrikáért vívott versengés formálja ezeket a folyamatokat, és amikor valamelyik fél képes lesz jelentős előnyre szert tenni, akkor ez a versengés könnyen válhat át konfliktusba.

A jelenkor háborúinak okai sokféle formát mutatnak, nagyhatalmi szempontból azonban kezd kialakulni egy olyan jelleg, amelyben a háború már nem feltétlenül a „politika folytatása más eszközökkel”, inkább egy hatalmi eszköz, amely az állam protekcionista jelleggel

³⁷ Faulkner–Parens 2024.

³⁸ Uo.

³⁹ Faragó 2022.

⁴⁰ Kissinger 2002, 14.

való fellépését jelenti mindazon befolyások ellen, amelyek közvetlen vagy közvetlen gazdasági és biztonsági érdekeit fenyegetik. Hiába a modern 21. századi felfogás, hogy a világ békésebb helyé válhat a demokratizáció útján, a konfliktusok száma nem csökken, viszont a lehetséges háborúk tétje sokkal nagyobb, mint valaha.

Igaz, a hidegháború után kialakult világrendben sincs kevesebb összetűzés, mint korábban, csupán annyi a különbség, hogy a nagyhatalmak kisebb mértékben vettek részt ezekben – egészen az orosz–ukrán háborúig.⁴¹ A nagyhatalmak szemszögéből nézve a szomszédban lévő fenyegetésre mindig reagálni kell. Gyakorlatilag ez vezérelte az Amerikai Egyesült Államokat a Monroe-doktrína bevezetésében, amely kimondta, hogy nem tűri, hogy katonai hatalmak állomásozzanak bárhol a nyugati féltekén. Ebben a tekintetben Oroszország sem gondolkodik másképpen, és egyetlen orosz vezető sem tűrné el, hogy Ukrajna Nyugathoz való csatlakozásával bármilyen katonai szövetség közelebb kerüljön a határaihoz vagy a befolyásolási övezetéhez.⁴²

A nyugati vezetőket azért lepte meg leginkább Oroszország offenzívája Ukrajna ellen, mert úgy vélték, hogy a realizmusnak és a geopolitikának kevés jelentősége van már abban az évszázadban, ahol a globalizáció, a törvény uralma és a demokratizálás elvei az irányadók. Azaz Oroszország és a Nyugat különböző játékszabályok alapján működött. Oroszország a realizmus alapján gondolkodik és cselekszik, míg az Amerikai Egyesült Államok és a szövetségesei a liberalizmus külpolitikájának elveit követték.⁴³

Ebben a megváltozott helyzetben az elrettentés kezd felszínes jelleget mutatni, amely nem képes alapvető funkcióját ellátni a nagyhatalmak tekintetében. Az elmúlt évtized háborúinak talán az az egyik meghatározó tapasztalata, hogy a katonai erő mint hatalmi eszköz más jelleget kíván az elrettentéshez, mint egy sikeres háború megvívásához. Ebben a paradoxonban egy lehetséges háború kimenetele még nehezebben kalkulálható, mint ahogy az is, hogy hogyan fog fellépni egy nagyhatalom katonai erővel, ha a gazdasági és a biztonsági érdekeit fenyegetve érzi. Azok a katonai demonstrációk, amelyeket a NATO éberségi tevékenység címen végez, vagy azok a gyakorlatok, amelyekkel Oroszország demonstrálja a katonai erejét, a valóságban nem tükröznek elrettentő hatást, csak stratégiai kommunikációt, amelyben az érintettek jelzik, hogy lélekben készen állnak egy esetleges háborúra.

Ebben a globális környezetben a NATO és az Amerikai Egyesült Államok stratégiája érdekházasság, de nem közös cél. A NATO biztonságban akarja tudni a Szövetséget, ami alaprendeltetéséből adódó feladat, és amiért tagállamai hajlandók saját forrásaik jelentős részét Ukrajna támogatására és saját haderőik fejlesztésére fordítani. Így azonban az európai NATO-országok lemaradnak az űr- és a sarkvidéki fejlesztésekben, valamint nem képesek jelentős sikert elérni az afrikai hadszíntéren. Bár az Amerikai Egyesült Államok elkötelezett NATO-tag, de stratégiai okból tereli Európát ebbe a stratégiába, hiszen egy legyengült Oroszország mellett jobban tud sikereket elérni az űrfejlesztésekben, a sarkvidéki térszerzésben, és felkészülni a Kína okozta fenyegetésre történő reagálásra, vagyis gyakorlatilag azt a stratégiai célt szolgálja, hogy megmaradjon a jelenlegi világrend. Ebben a globális stratégiai játszmaiban talán lehet garantálni Európa biztonságát rövid távon, de hátránya, hogy kiszolgáltatottá teszi Európát abban a kialakuló világrendben, amelyben az űr- és a sarkvidéki nyereségek dominanciája fogja kialakítani az új szabályokat.

⁴¹ Uo. 14.

⁴² Mearsheimer 2022, 278–283.

⁴³ Uo.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Auerswald, David: *U.S. strategy for the Arctic*. War on the Rocks, 2021. 05. 27. <https://warontherocks.com/2021/05/a-u-s-security-strategy-for-the-arctic/> (Letöltés időpontja: 2024. 05. 10.)
- Bán Zoltán: *Az Északi-sarkkör nemzetközi helyzete*. CEA Hungary, 2021. 02. 16. <https://ceahungary.hu/egyeb/az-eszaki-sarkkor-nemzetkozi-helyzete/> (Letöltés időpontja: 2024. 06. 02.)
- Baylis, John – Smith, Steve – Owens, Patricia: *Világpolitika és globalizáció*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2021.
- Devereaux, Bret: *Collections: A Trip Through Thucydides (Fear, Honor and Interest)*. acoup. blog, 2019. 12. 05. <https://acoup.blog/2019/12/05/collections-a-trip-through-thucydides-fear-honor-and-interest/> (Letöltés időpontja: 2024. 05. 17.)
- Faragó István: *A Kaukázus lehet a közeljövő puskaoros hordója*. Index, 2023. 12. 17. <https://index.hu/kulfold/2023/12/17/kaukazu-azerbajdzsan-ormenyorszag-hegyi-karabah-putyin/> (Letöltés időpontja: 2024. 06. 01.)
- Faragó István: *Kína szépen csendben maga alá gyűri Afrikát*. Index, 2022. 08. 25. <https://index.hu/kulfold/2022/08/25/afrika-kina-vilaggazdasag/> (Letöltés időpontja: 2024. 05. 14.)
- Faulkner, Christopher – Parens, Raphael: *Russia's mercenary – industrial complex in Africa*. War on The Rocks, 2024. 06. 06. <https://warontherocks.com/2024/06/russias-mercenary-industrial-complex-in-africa/> (Letöltés időpontja: 2024. 05. 19.)
- Galeotti, Mark: *Russia's new national security strategy: familiar themes, gaudy rhetoric*. War on The Rocks, 2016. 01. 04. <https://warontherocks.com/2016/01/russias-new-national-security-strategy-familiar-themes-gaudy-rhetoric/> (Letöltés időpontja: 2024. 05. 17.)
- Greenwood, Jeremy – Lou, Shuxian: *Could the Arctic be a wedge between Russia and China?* War on The Rocks, 2022. 04. 04. <https://warontherocks.com/2022/04/could-the-arctic-be-a-wedge-between-russia-and-china/> (Letöltés időpontja: 2024. 05. 03.)
- Hart, B. H. Liddell: *Strategy*. Prager University, Westport, 1967.
- IFW, Kiel Insitute webpage. <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/> (Letöltés időpontja: 2024. 06. 05.)
- Jensen, Benjamin – Hoffman, Elizabeth: *Victory in Ukraine Starts with Addressing Five Strategic Problems*. CSIS, 2024. 05. 15. <https://www.csis.org/analysis/victory-ukraine-starts-addressing-five-strategic-problems> (Letöltés időpontja: 2024. 05. 20.)
- Kissinger, Henry: *Korszakváltás az amerikai külpolitikában?* Panemex-Grafo, Budapest, 2002.
- Kofman, Michael: *The Moscow school of hard knocks: key pillars of Russian Strategy*. War on the Rocks, 2019. 11. 21. <https://warontherocks.com/2019/11/the-moscow-school-of-hard-knocks-key-pillars-of-russian-strategy-2/> (Letöltés időpontja: 2024. 05. 20.)
- Marshall, Tim: *A földrajz jövője*. Park Könyvkiadó, Budapest, 2024.
- Mearsheimer, John J.: *A nagy téveszme*. Századvég, Budapest, 2022.
- *National Security Strategy 2022*. The White House, Washington, 2022. 10. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (Letöltés időpontja: 2024. 05. 17.)
- *National Strategy for the Arctic Region*. The White House, Washington, 2022. 10. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/National-Strategy-for-the-Arctic-Region.pdf> (Letöltés időpontja: 2024. 05. 17.)
- Scheffer, Joakim: *Harc lehet az Északi-sarkért is*. Növekedés, 2022. 04. 03. <https://novekedes.hu/elemezsek/harc-lehet-az-eszaki-sarkert-is> (Letöltés időpontja: 2024. 06. 01.)

- Trencsényi Dávid: *Hogy áll most valójában az orosz gazdaság? – Mi az a hadigazdaság?* Tudas.hu, 2024. 04. 18. <https://tudas.hu/hogy-all-most-valojaban-az-orosz-gazdasag-mi-az-a-hadigazdasag/> (Letöltés időpontja: 2024. 05. 10.)
- *Ukrajna elkezdte használni az amerikai fegyvereket Oroszország területein.* Ripost, 2024. 06. 07. https://ripost.hu/politik/2024/06/ukrajna-elkezdte-hasznalni-az-amerikai-fegyvereket-oroszorszag-teruletein#google_vignette (Letöltés időpontja: 2024. 05. 16.)
- *U.S. Strategy toward Sub-Saharan Africa.* The White House, Washington, 2022. 08. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/08/U.S.-Strategy-Toward-Sub-Saharan-Africa-FINAL.pdf> (Letöltés időpontja: 2024. 06. 02.)
- Winter, Lucas – Baar, Jemima – Warner, Jason: *The Axis off-kilter: Why an Iran-Russia-China Axis is shakier than meets the eye.* War on The Rocks, 2024. 04. 19. <https://warontherocks.com/2024/04/the-axis-off-kilter-why-an-iran-russia-china-axis-is-shakier-than-meets-the-eye/> (Letöltés időpontja: 2024. 06. 02.)

Kazareczki Noémi

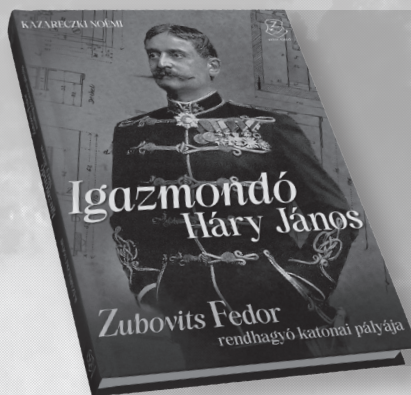
Igazmondó Hány János

Zubovits Fedor rendhagyó katonai pályája

Zubovits Fedor (1846–1920) sokoldalú és legendás személyiség volt: katona, haditudósító, vadász, sportember, feltaláló, diplomata, publicista, megyei tisztségviselő és a 19. század utolsó párbajhőseinek egyike.

2024
keménytáblás
176 oldal

3200,-



A könyv a Zrínyi Kiadó webshopjában (shop.hmzrinyi.hu) vagy a kiadó könyv- és térképboltjában (1024 Budapest, Filler utca 14.) **25% kedvezménnyel** vásárolható meg.